

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ АРХЕТИПУ ТІНІ У МІФОЛОГІЧНОМУ СВІТОГЛЯДІ УКРАЇНЦІВ

Анотація. У статті проаналізовано демонологічні образи нічника, вовкуна, чорнокнижника (на основі праць Ф.Потушняка) крізь призму психоаналізу як фольклорні персоніфікації архетипу Тіні, акцентовано на психологічному підґрунті появи цих персонажів у світогляді українців.

Ключові слова: архетип, вовкун, демон, міфологія, нічник, Ф.Потушняк, психоаналіз, Тінь, сновидіння, чорнокнижник.

В українській та європейській фольклористиці є досить багато праць про різних демонів і духів, які нібито населяють світовий простір (О.М. Афанасьєв «Поетичні погляди слов'ян на природу» (1865-69, т. 1-3), В.М. Милорадович "Заметки о малорусской демонологии" (1899); П.В.Іванов "Народные рассказы о домовых, леших, водяных и русалках" (1893); І.Франко "К истории южнорусских апокрифических сказаний", "Сожжение упырей в с.Нагуевичах в 1831г." (1890),"Людові вірування на Підгір'ю" (1898); В.Гнатюк "Знадоби до галицько-руської демонології"(1903), "Знадоби до української демонології" (1912); А. Онищук "Матеріали до гуцульської демонології" (1909); Я. Новицький "Духовный мир в представлениях малорусского народа" (1912), Д.К.Зеленін "Очерки русской мифологии: умершие неестественной смертью и русалки"(1916) та ін. Автори цих розвідок в основному відштовхуються від народних уявлень, переказів, легенд, бувальщин, виокремлюючи специфічні риси їх зовнішності, поведінки, буття загалом. Однак можна розглянути образи демонічних істот крізь призму психоаналізу, акцентуючи на психологічному підґрунті їх появи в культурі різних народів. Саме психологічна складова визначає окремі специфічні риси демонів у фольклорі різних народів. Об'єднуючим елементом усіх цих персонажів є існування асоціацій між ними й чимось загрозовим, страшним, невідомим, що лякає людину. Але джерелом страху постає не об'єктивна дійсність, не навколишній світ, а зло, яке існує в середині самої людини.

Людство, як і окремий індивід, намагається дистанціюватися від зла, дотримуючись певних морально-етичних законів та норм. Але повністю усунути його зі свого життя нікому не під силу. Тому світова міфологія рясніє персоніфікованими образами зла, культура визнає його існування й пропонує ряд способів його виявлення, боротьби з ним і мирного співіснування, озброївшись знаннями й оберегами.

Персоніфіковане в міфології народів світу зло є об'єктивацією архетипу Тіні, але не просто Тіні, а колективної Тіні людства – це такі собі узагальнені образи страхів, фобій, неврозів, які потенційно

присутні у психіці всіх людей Землі. Як слушно відзначила М.-Л. фон Франц, «Тінь – це просто «міфологічна» назва для всього, що існує всередині нас і не доступне нашому прямому усвідомленню. Тільки коли ми починаємо заглиблюватися в Тіньову сферу особистості, щоб дослідити ті чи інші її сторони, через деякий час у сновидіннях з'являються персонажі однієї статі зі сновидцем, котрі є втіленням несвідомого» [7, с. 9]. Відштовхуючись від цієї тези, а також від праць К.-Г. Юнга про колективне несвідоме, можемо припустити, що демонологічні образи в міфології, так само, як і сюжети чарівних казок, виникли на основі сновидіння і марень окремих людей і міфологічний період розвитку фольклору, коли людство трактувало сні як подорож душі у потойбіччя, як реально можливий досвід, але в інших просторово-часових декораціях. Джерелом дивовижних образів і сюжетів у міфології, на думку представників юнґіанської школи, є саме кошмарні сновидіння, котрі згодом переказувалися, вражаючи уяву чергового реципієнта, і в такий спосіб, зазнавши певного шліфування, міцно укоренилися в народній свідомості.

Як відомо, один зі способів перебороти свій страх – це визнати його існування, надати йому матеріального (словесно-образного) вияву, позбавивши його загрозових рис невідомого й абстрактного жахіття. Адже найбільше людей лякає невідоме, те, що не може бути описане, відтворене, побачене, але якому приписуються надзвичайні властивості. Таким чином поява демонологічних образів – це така собі сублимації страхів та неприйнятних для суспільства бажань та потягів, що населяють несвідоме людини/людства. Отже, Тінь, як архетип, має індивідуальний і колективний прояв. На думку М.-Л. фон Франц, «Колективна Тінь якоюсь мірою повинна бути сумою індивідуальних Тіней» [7, с. 15]. Така Тінь постає об'єднуючим фактором для групи людей, що керуються одним прагненням чи єдиною метою, котрі не породжені доводами розуму, а виникли ситуативно під впливом емоційного збудження (на цю тему багато написано Г. Лебоном у «Психології мас»). Це інший прояв архетипу колективної Тіні, ніж у міфології, він породжений не страхом, а отождненням себе з якоюсь групою людей, вливанням в неї і узгодже-

ним виконанням певних дій разом з іншими, навіть якщо потім, поза цією ситуативною групою, власні дії видаватимуться людині абсурдними. Але це буде потім, але під владою колективної Тіні можливість індивідуальної самоідентифікації відсутня.

Отже, спробуємо проаналізувати образи демонів в українській міфології крізь призму психоаналізу, виявивши в них ті чи інші персоніфіковані прояви страхів та фобій людства.

Цікавими з точки зору психоаналізу є образи демонів-дводушників, уже сама ця назва натякає на існування певного дуалізму, поєднання двох душ, двох начал: людського й демонічного, добро-го й злого. Як відомо з праць К.-Г. Юнга, Тінь – це друге «Я» людини, її alter-ego, котре може бути проявом її світлої або темної сутності (позитивна і негативна Тінь), всі архетипи амбівалентні. В образах більшості дводушників (за винятком чорно-книжника) персоніфікується темний аспект архетипу – негативна Тінь.

Цікавий образ дводушника знаходимо в праці Ф.Потушняка «Нічник в народному віруванні» [4]. Уявлення про цього демона було поширене на Закарпатті між Боржавою і Тересвою, на інших територіях про нього не знайдено ніякої інформації. Подібних до нічника демонів називають там упирем або босоркуном. «Нічник (нучник, нучновик) належить до ряду дводушників, котрі хоч і мають другого нечистого духа, ходять у своєму тілі, котре може змінювати свою форму, або ставати невидимим, при цьому нечистий дух його не відпускає» [4, с. 61]. Нічник буває вдень звичайною людиною, його демонічна сутність проявляється лише у певний час, незалежно від волі й бажання особистості. Якщо подивитись на цей образ крізь призму психоаналізу, то нічник – це людина, яка, позбувшись контролю розуму, підпадає під вплив темної сторони несвідомого, повністю підпорядковується інстинкту руйнування й насильства, її психіку опановує демонічне alter-ego, негативна Тінь. Ми можемо говорити про одержимість несвідомим, що, за спостереженням М.-Л. фон Франц, «означає асиміляцію людини з деяким нумінозним архетипічним образом» [7, с. 183]. Тоді це, як зазначає Ф.Потушняк, «цілком злий дух, такий що відрікся від всього людського. І цей злий дух має владу тоді, коли тіло і чиста душа спить» [4, с. 61].

Нічник «найбільшу силу має в час слабого місяця і це протягом 9 – 1 години ночі. Може перетворитися на те, що схоче. Є набагато сильнішим від звичайної людини (через нечистого духа), але може перемогти або вбити людину звичайною людською силою» [4, с. 61]. Розщепленість людської психіки проявляється й в уявленні про зовнішність нічника – його тіло метафорично символізує причетність до добра й зла водночас: «...має він два серця: одне спить, а друге діє. Після смерті в гробі може бути одна половина тіла свіжа, а інша мертва, – одна половина лица рум'яна, а друга си-

ня. Може виходити з гроба й шкодити людям» [4, с. 61]. Тобто, одна (людська) частина його істоти померла, а інша (демонічна) жива.

Отже, в образі нічника відбулося уявлення про демонічне начало в людській природі, яке подекуди може стати неконтрольованим і нести з собою руйнування і смерть. Легенди й бувальщини про нічника є своєрідними сценаріями-застереженнями перед небезпечною силою несвідомого, про існування котрого необхідно знати й долати у собі зло, щоб воно не набуло таких загрозливих масштабів. Згідно з жанрово-стильовими критеріями, міфологічні легенди й оповіді не містять дидактичних елементів, але насправді дидактизм у них прихований: жахливі образи й сюжети – це своєрідне метафоричне попередження для читача/слухача про власні несвідомі потяги й бажання, які поки що перебувають під контролем Его (а саме так і повинно бути, бо інакше у внутрішньому просторі запанує хаос. Коли хоча б на певний час неконтрольована частина психіки – Тінь – візьме гору, душа розчахнеться навпіл і постане образ такого собі «дводушника»).

З уявленням про дуальність свідомого й несвідомого, добра й зла пов'язані вірування про місця появи нічника, він «звичайно сторожує на розпутьях, водних переходах, на пустищах і переймає самотніх мандрівників. (Починає боротьбу, в якій як правило перемагає. Жертву лише замучує до смерті, але не пожирає)» [4, с. 61]. Отже, згідно з народними уявленнями, нічник знаходить своїх жертв на межі між хуторами чи іншими географічними об'єктами, саме там його демонічна сутність нібито активізується. Подолання просторової межі ніби є передумовою перетворення звичайної людини у демонічну істоту, переходу від свідомого світосприйняття до демонічно-несвідомого. На користь психологічної інтерпретації образу нічника свідчить народне уявлення про можливість нападу цього демона на людину, котра спить: «Він може схопити людину, котра заснула в колибі, на полі, в лісі і т.д. Також рідше чіпає людину біля худоби, або коли вона є поряд з іншою особою» [4, с. 62]. Тут запрошується асоціативний ряд: страх – кошмарне сновидіння – демонічний образ як персонаж цього сновидіння – винесене за межі сновидіння уявлення про нічного демона (нічник). Таким чином, відбувається проектування архетипного образу негативної Тіні за межі людської психіки, вона набуває зримих антропоморфних рис і нібито здатна контактувати з людиною за певних умов.

Про архетипну природу цього демонічного образу свідчать розповіді про відособленість контакту нічника і його жертви. Жертва повинна перебувати поза колективом, тобто на самоті, а саме тоді вона може чути власні думки, сумніви, прислухатися до страхів, що може спричинити галюцинацію чи страшний і водночас дуже правдоподібний сон, в котрому їй протистоїть демонічна сторона її

власної душі – привид нічник. Отже, в образі нічника втілюється уявлення наших предків про існування незвичайних людей, які були персоніфікацією своєрідного «синтезу» двох душ – людської й демонічної. З точки зору психоаналізу, поява такого міфологічного персонажа відобразила інтуїтивне «знання» праслов'ян про існування іншої психологічної реальності – несвідомого, яке могло підпорядковувати собі свідомість, візуалізувати прояви деструктивних бажань та потягів, убиваючи в такий спосіб у людині людське. Тому насильство, яке чинить нічник над своєю жертвою – це, на нашу думку, метафоричний процес асиміляції негативною Тінню Его людини, що відображає руйнування цілісності особистості.

Подібними до нічника персонажами, за спостереженням Ф.Потушняка, є босоркун, вовкун та перевертень [4, с. 62]. Повір'я про вовкунів (вовкулак) широко побутують в Європі, саме ці демонічні істоти нібито призводять до затемнення сонця. «Найдавніше свідчення про вовкулак знаходимо в Геродота, котрий згадує, що нурів чи неврів (народ, названий Шафариком слов'янським племенем) греки та скіфи вважали чародіями і розповідали, нібито кожен з неврів один раз у рік перетворюється на декілька днів у вовка, а потім знову набуває людської подобі. Час такого перетворення, очевидно, співпадав зі святом Коляди» [1, с. 302].

Образ вовка в народних віруваннях має певний символічний зміст: він уособлює «таємну і злу силу лісової природи. Зустріч із вовком означає зло. Вовк уві сні символізує злу людину, ворога. У ворожіннях використовується вовче горло для викликання загальної ненависті, коли через нього подивитися на когось. Нагрівання в гарячій «спузі» вовчої жири змушує злодія відчувати біль. Та й у народних оповіданнях з правдивою основою вовк постає завжди чимось загадковим і таємним» [3, с. 70]. Таким чином, образ вовка в міфологічних оповідях і казковій прозі має суттєво відмінне значення. Зокрема у чарівній казці вовк постає персоніфікованою позитивною Тінню героя (світлим alter-ego), помічником, котрий виконує важкі завдання замість свого господаря, оскільки володіє знаннями і властивостями, недоступними звичайним людям [6, С.62-64]. У казках про тварин вовк є носієм певних рис тотемного звіра, який водночас погано володіє магією слова (на відміну від інших казкових персонажів) [2, С.34-36].

Вовкун (вовкулака) у народних повір'ях українців – це «людина, котра може перетворитися – хоч і не з власної волі – у вовка, коли прийде певний час» [3, с. 70]. Тоді людська природа затьмарюється тваринною вдачею і людина повністю підпадає під вплив тваринних інстинктів, виявляючи агресію, злість, починає, як хижак, шукати собі здобич, нападає на живих істот. Крізь призму психоаналізу така фізіологічна трансформація людської природи може символізувати, як і у ви-

падку з нічником, захоплення влади над психікою людини диференційованою частиною несвідомого – архетипом Тіні, але вже не просто негативною Тінню, а Тінню інстинктивною, оскільки людина набуває чітко виражених зооморфних рис.

За народними бувальщинами, у вовкуна людина перетворюється переважно вночі, але подекуди і вдень. Поява вовкунів пояснюється по-різному: вовкуном людина «стає під впливом ворожки, але може також під такою планетою народитися, а тоді вона є вічним вовкуном» [3, с. 70]. Подібно пояснював уявлення про вовкулак О.Афанасьєв: «за повір'ями, вовкулаки бувають двох типів: це або чаклуни, що набули тваринної подобі, або звичайні люди, перетворені у вовків чарами» [3, с. 304]. Вовкуни народжені і «перетворені» не відрізняються своїми «здібностями». «Зачарований у вовка буде вовкуном, наприклад, 5 років, а потім стає звичайною людиною. Він є дводушником, як і нічник, і ходить у своєму тілі (за деякими уявленнями має лише вовчу душу). Натуру має вовчу, але подобу людську. Має два серця» [3, с. 70]. Отже, уявлення про дуалізм людської природи (душі) персоніфікувалися і в переказах про вовкуна.

По-іншому характеризує вовкулак, що набули тваринної подобі не з власної волі, О.Афанасьєв: «Це більше нещасні, ніж зловісні істоти; вони живуть в барлогах, рискають лісами, виють по-вовчи, але зберігають людську свідомість і майже ніколи не нападають на худобу селян; тільки нестерпний голод може примусити їх шукати поживи» [1, с. 330]. Дослідник зазначає, що згідно з уявленнями слов'ян, вовкулакою людину робить закляття, накидання на неї тваринної шкіри або перев'язування замовленою мотузкою (ременем). Часто такі перетворення нібито здійснюють відьми та чаклуни. На Прикарпатті «розповідають, що відьма з метою перетворити весільний поїзд у вовків, скрутила свій пояс і положила його під поріг хати, де відбувалося весілля, і всі, хто тільки переступив через пояс, перетворювався на вовка. Згідно з іншим оповіданням, вона скручувала для цього липову кору, варила її й приготовленим відваром обливала весільних гостей. Через три роки відьма накривала кожного перевертня свитою (людським одягом), і в ту ж мить вони ставали людьми...» [1, с. 335]. На думку О.Афанасьєва, накидання на людину вуздечки, мотузки, ремня, пояса задля перетворення її у тварину має психологічне підґрунтя. Всі ці речі в уявленні слов'ян є символами містичного містка між душею людини та її тілом. «І тільки-но цей зв'язок (мотузка, ланцюг чи кільце) буде розірваний, душа покидає тіло і залишається на волі до нового втілення у ту чи іншу матеріальну форму. Ось чому будь-яка метаморфоза людини (втілення її душі в тіло тварини чи птаха) скріплюється накиданням чарівної наузи, а відновлення людської подобі потребує її зняття» [1, с. 335]. Таким чином ці різновиди/елементи магічного «одягу»

відображають інтуїтивне знання наших предків про існування певного взаємозв'язку між духовністю та її виявом назовні. Якщо вдатися до метафоричної інтерпретації, тоді накидання/зняття магічного одягу, що призводить до метаморфози, можна трактувати як передумову вияву тіньової (вовкун/вовкулака) чи свідомої (людина) частини особистості. Прикметно, що у випадку насильного перетворення людини у вовка фольклор метафорично відображає процес психологічного насильства над особистістю, котра потрапляє під владу руйнівного інстинкту чи певних афективних станів, котрі підпорядковують собі її розум та свідомість. Вплив здійснюється ззовні і суб'єкт впливу персоналізується в демонічній іпостасі (відьма, чаклун), однак легенди й бувальщини залишають місце оптимістичній розв'язці: людина може вирватися з-під впливу несвідомого (тобто позбутися шкіри вовка) через певний відрізок часу (три, п'ять, сім років). З одного боку, це ніби спокута за щось (фольклорні тексти рідко розповідають за що саме) а з іншого, - своєрідне посвячення в інший психологічний рівень чи стан. Не випадково багато бувальщин розповідає про перетворення на вовків людей під час весілля, адже весілля – це один з обрядів переходу (за А. ван Геннепом).

На Закарпатті записано багато бувальщин про зустрічі й боротьбу з вовкунами. Деякі наводить і Ф.Потушняк [3, с. 70-71]. Зокрема, про те, як мисливці вбили вовка і знайшли в його грудях два серця, як вовк перекинувся через голову, на його шиї розірвалася мотузка, котрою він був зачарований, і він знову став людиною; про жінку, яка боронилася на полі від вовка, на якого перетворився її чоловік, та інші. Цікаво, що людина, перебуваючи у вовчій подобі, згідно з народними уявленнями позбувається усвідомлення родинних зв'язків: «Вовкун може роздерти власну жону, або й дітей, бо тоді він має вовчу натуру й мусить так чинити» [3, с. 70]. Це символізує уявлення наших предків про можливість втрати людиною контролю над власними інстинктами, одержимість тваринним аспектом несвідомого, котрому невідомі морально-етичні норми.

Ф.Потушняк зазначає, що й на образи інших тварин в українській міфології спроектувалися ті чи інші риси людської вдачі, акцентує на їх психологічній складовій: «звір у розумінні примітивної людини є символом добрих або злих душевних поривів» [3, с. 70]. І це твердження перегукується з психоаналітичною інтерпретацією образів тварин у міфології та сновидіннях. Ф.Потушняк стверджує, що коло міфологічних перевертнів у світогляді наших предків досить широке, зокрема людина здатна нібито перетворитися на коня, цапа, гадюку, пса, жабу, птаха та ін. «В коня перетворюється звичайно упир, босорканя, босоркун, чорт. У пса – босоркун, босорканя, упир, чорт та інші «нечистоти». В цапа

– чорт, в жабу – відьма. В орла, ворону, сову – всі «нечистоти». Поміж іншим, майже всі птахи – це в минулому люди. Бо звірі, за народними віруваннями, бувають чисті й нечисті (демонічні) або такі, котрі мають чистий і нечистий подих» [3, с. 71].

За спостереженням К.Г. Юнга, демонічні образи є різними варіантами архетипу Тіні [9, С.221-224]. Але поруч з ними існує й інший архетип, «котрий так само регулярно зустрічається під час проєкції колективного несвідомого, - «магічний демон», який справляє переважно моторошний вплив [...] Образ цього демона є, очевидно, однією з найнижчих і найдревніших ступенів у розумінні Бога. Він – тип примітивного чародія племені або знахаря, особливо обдарована особистість, котра заряджена магічною силою. Ця фігура з'являється переважно як темношкіра або ж монголоїдного типу, якщо вона втілює негативний або ж небезпечний аспект. Іноді її дуже важко або майже неможливо розрізнити з Тінню. Однак чим більше переважають магічні нотки, тим швидше вона може бути відмежована від останньої, що має важливе значення, оскільки ця фігура може містити також і дуже позитивний аспект мудрого старого» [9, с. 224]. У світогляді українців такий архетип проєктується на чорнокнижника.

Чорнокнижник уявлявся як дводушник, але на відміну від інших дводушників, він не злий, переважно прихильний до людей, «опікується атмосферними явищами» [5, с.136]. Уявлення про чорнокнижників поширені на захід від Латориці поміж лемками. Рідше, за спостереженням Ф.Потушняка, цей образ згадується на Гуцульщині. Він не набуває зооморфної форми, уявлявся людиною, яка відрізняється від інших своїми знаннями в тих галузях, які виходять за межі буденного світосприйняття. Незвичайність чорнокнижників сприймається як набута, а не вроджена, вони «мають в собі такого іншого духа ... Всі загадкові атмосферні явища в природі – це їх робота» [5, с.137].

Чорнокнижники ніби наділені здатністю передбачати події і бачити те, що чекає на них самих. Той з них, що тільки оволодіває сакральними знаннями нібито сам може «зробити так, що чорнокнижники візьмуть його до себе... Під час бурі захоплять його в хмари і понесуть на околицю, до своїх селищ, і тут навчають його тому, чого він ще не знає. Буває це довга і тяжка наука, яку будь-хто не здатен осягнути, лише такі вчені люди, як вони» [5, с.137]. Народна свідомість витворила образ чорнокнижника очевидно через існування певного страху перед невідомим, що асоціювалося зі знаннями, недоступними неосвіченим людям. Знання робило «вчених» (магів, шаманів, жерців) іншими, не такими, як усі, надіяло якимись фантастичними характеристиками, звідси проєктування демонічності (що постає синонімом освіченості) на образ чорнокнижника.

Людська уява створила й окремих простір як місце перебування чорнокнижників: «Живуть вони передусім на полянах, у глибоких лісах, де ще ніхто не заходив. Звичайно там мають вони свої печери, де сидять і мудрують, як світом управляти» [5, с.137]. Таким чином, «дводушництво» чорнокнижників зумовлене логосом, мудрістю, знаннями, а не інстинктом. Вони «інші» в уяві наших предків, але специфіка їх «інакшості» має швидше конструктивний, а не руйнівний аспект. Вони подібні до тих міфологічних персонажів, у яких К.Г. Юнг убачав не уособлення архетипу Тіні, а риси Самості (мудрого старого), оскільки володіють не відомими для простих людей знаннями, здатні дати корисну пораду чи вплинути на навколишній світ. Як зауважує Ф.Потушняк, вони «кожну річ довго обдумують (як звичайні розумні люди), а потім лише беруться до роботи. Найважливішим їх завданням є виготовляти град і вести вітри та хмари» [5, с.137]. Ф.Потушняк записав уявлення закарпатців про те, як чорнокнижники виготовляють град: «Перший раз привозять воду хмарами з моря і випускають її десь в лісовій глушині на поляні (де ніхто не ходить). Потім її заморозять, полупають на дрібні куски і хмарами везуть туди, куди їм треба. Звичайно тоді вони сідають шаркани (дракона). Зловлять його в печері, накинуть на нього вузечку та й їдуть сидячи на ньому, куди їм треба» [5, с.137]. Отже, наші предки пов'язали існування незрозумілих для них атмосферних явищ з образом «вченої» людини (чорнокнижника) й поставили у такий спосіб природу в пряму залежність від людини, нехай не зовсім звичайної, але все ж таки людини. Таке уявлення, з одного боку, розширювало межі людського розуму, а з іншого, ставило людину над природою. Звісно, подібний підхід до взаємозалежності людини з природою міг виникнути лише тоді, коли відбулася культурна самоідентифікація людства й зник тотальний страх перед невідомим. Природа (гроза, грім, блискавка) вже уявлялася керованою, а не руйнівною стихією, стерлися ознаки культу, а натомість утвердилося бажання людини підпорядкувати собі навколишній світ і все, що раніше викликало страх.

Грім у небі теж асоціювався з чорнокнижниками: «Гудіння й шум у хмарах – це їх голоси. Вони голосно сперечаються один з одним, що і як робити, як що почати і закінчити. Одягнені вони тоді в чорний одяг, і лиця їх теж чорні, як головня. Бачили їх у хмарах серед гудіння грому, або й серед проливного дощу як строгих, в чорному довгому одязі людей, з чорними обличчями й з великою чорною книгою в руках» [5, с.137]. Чорний колір символізує «повалення давніх цінностей» [8, с.106], відмову від них. У випадку з чорнокнижником це – відмова від страху перед силою природи. Крім того, «чорний – це колір землі, плодючості, первинного ґрунту, в який засівають усі ідеї. Але чорний – це й ще символ смерті, згасання світла. Є

в чорного й третій аспект. Цей колір пов'язаний зі світом між світами [...], бо чорний – це колір опускання, падіння. Чорний – це обіцянка: скоро ви дізнаєтеся про те, чого раніше не знали» [8, с.107]. Отже, чорний колір шкіри, чорний одяг і чорна книга чорнокнижника, безперечно, мають міфологічно вмотивований зв'язок із сакральними знаннями, котрі доступні на межі світів для особливих людей, котрі можуть жити і життям буденним, і подекуди виявляти свою магічну обдарованість. «В уявленні про чорнокнижника, – зазначає Ф.Потушняк, – злилося багато елементів, щось від вітряника, лісової людини, лісових людей та ін. під впливом уявлень про дводушників. Зображення чорних хмар, що несуть дощ, постало в символічному образі чорного чоловіка (хмари) і водночас мудрого, здатного впливати на хід подій у природі [...] Що ж до слова «чорнокнижник», то ним називають людину, що багато книжок прочитала і тому знає багато таємниць» [5, с.138]. Трактуння образу чорнокнижника Ф.Потушняком цілком суголосне міфологічній парадигмі чорного кольору.

В уявленні українців Закарпаття деякі чорнокнижники можуть жити й серед звичайних людей, а не тільки у віддалених місцях. Вони лише інколи відвідують «зборища» своїх колег, а розпізнати їх справжню сутність важко. Також існують народні оповіді про те, що чорнокнижники беруть у полон простих людей, які змушені їм прислужувати протягом 15 років, а потім їх відпускають з умовою зберігати в таємниці побачене. У такий спосіб в народних бувальщинах реалізується віра простих людей у можливість «прилучення до божества», яким у їх уяві певною мірою постає чорнокнижник.

Варто погодитися зі спостереженням Ф.Потушняка, що інколи «чорнокнижники в народних оповіданнях згадуються замість Іллі (власне, повір'я про Іллю переноситься на чорнокнижника) [...] Стрілець убиває чорта, що глумився над небом і світлом. Тоді головний чорнокнижник спускається з хмар і дарує йому рушницю, що всякого звіра сама вбиває» [5, с.137].

На відміну від інших дводушників, чорнокнижник не має в собі рис агресивності, «деякі люди знаються з ними і тішаються їх приязню, часто зустрічали їх або лише бачили, як вони летять у хмарах або спускаються на землю» [5, С.137-138]. Існує багато оповідань про їх пригоди, а передумовою появи цих оповідань стають різні природні явища, пов'язані з атмосферним тиском.

Отже, якщо уявлення про нічника, босоркуна, вовкуна, упира з'явилися внаслідок бажання людини диференціювати й згодом асимілювати тіньову частину своєї особистості, то уявлення про чорнокнижника постає як спроба утвердження людиною власної культурної цінності, виокремлення в собі божественних рис, спроба заявити про свою здатність хоча б незначною мірою впливати на світ природи та людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьев А.Н. Ведуны, ведьмы, упыри и оборотни / Афанасьев А.Н. Славянские колдуны и их свита / А.Н. Афанасьев. – М.: РИПОЛ классик, 2009. – С.159-390.
2. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору / Віктор Феодосійович Давидюк. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – 310 с.
3. Потушняк Ф. Вовкун // Літературна Неділя (Унгварь). – 1941. – Ч.9. – С. 69-71.
4. Потушняк Ф. Ночник // Літературна Неділя (Унгварь). – 1941. – Ч.8. – С. 61-62.
5. Потушняк Ф. Чорнокнижник // Літературна Неділя (Унгварь). – 1941. – Ч.16. – С. 136-138.
6. Тиховська О.М. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект. Монографія / О.М. Тиховська.– Ужгород: Гражда, 2011. – 256 с.
7. Франц М.-Л. фон. Феномены Тени и зла в волшебных сказках / М.-Л. фон Франц ; [перевод с англ. В.Мершавки]. – М. : Независимая фирма "Класс", 2010. – 360 с.
8. Эстес К.-П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / Кларисса Пинкола Эстес ; [пер. с англ. Т.Науменко]. – М. : ИД "София", 2006. – 496 с.
9. Юнг К.-Г. Архетипы коллективного бессознательного / Карл Густав Юнг // Структура психики и архетипы. – М. : Академический Проект, 2007. – С. 217-242.

Oksana Tykhovska

Personification of Shade archetype in the mythological outlook of Ukrainians

Summary. The article analyses demonic character of night-man, vovkun (werewolf), black magician (on the basis of F.Potushnyak's works) through the prism of psychoanalysis as folklore personification of Shade archetype and also emphasizes the appearance of this personages in the world outlook of Ukrainians on psychological base.

Key words: archetype, vovkun, demon, mythology, night-man, F.Potushnyak, psychoanalysis, Shade, dream, black magician.

Одержано 03.09.2015 р.